

Tartalom

Fogalmak.....	2
Helyzet- és jellemkomikum:	2
Helyzetkomikum:.....	2
Jellemkomikum.....	2
Evangélium:	2
Nyelvújítás:	2
Lírai én:	3
Korstílus:	3
Rapszódia:	3
Bibliográfia:	3
Spondeus:	3
Epika:	3
Elbeszélő:	3
Rokokó:	3
Példa, példázat, példabeszéd, parabola:	3
Allegorikus ábrázolás:.....	4
Prófécia:	4
Humanizmus:	4
Eszztétikai minőségek:	4
Humor:	4
Gúny:.....	4
Tragikum:.....	4
Irónia:	4
Komikum:	4
Legenda:.....	5
Hexameter:	5
Komikus eposz (vígeposz):.....	5
Testamentum:.....	5
Ars poetica:	5
Szentimentalizmus:	5
Dialógus:	5
Eposzi kellék:.....	6
Középkor:.....	6
Apokalipszis:.....	6
Ballada:	6
Reneszánsz	6
Széphistória:.....	6
Utazóregény:	7
Fejlődésregény	7
Fiktív levél:	7
Daktilus:	7
Mítosz:	7
Fikció:	7
Reformáció:.....	7
Zsoltár:	7
Körmondat:	7
Intertextualitás:.....	7
Disztichon:	8
Pátosz:	8
Eposz:.....	8

Líra:	8
Román:	8
Soráthajlás (enjambement):.....	8
Himnusz:	8
Drámatípusok:	8
Konfliktusos dráma:	8
Középpontos dráma:	8
Felvilágosodás:.....	9
Emberiségköltemény:.....	9
Gondolatrítmus:	9
Pentameter:.....	9
Irónia:	9
Történelmi regény:	9
Romantika:	9
Klasszicizmus:	10
Hármas egység:	10
Commedia dell'arte:	10
Vershelyzet:	10
Balassi-strófa:.....	10
Retorizáltság:	10
Trubadúrköltészet:	10
Időmértékes verselés:.....	10
Ciklus:	11
Ütemhangsúlyos verselés:.....	11
groteszk:	11
Elégia:	11
Szonett:.....	11

FOGALMAK

HELYZET- ÉS JELLEMKOMIKUM:

Helyzetkomikum: a komikumnak az a fajtája, amely esetén a komikus helyzet hőse nem a saját tulajdonságai, hanem a külső körülmények alakulása miatt válik nevetségessé.

Jellemkomikum: a komikumnak az a fajtája, amely esetén a komikus helyzet hőse nem a külső körülmények alakulása, hanem saját tulajdonságai miatt válik nevetségessé.

EVANGÉLIUM: görög eredetű szó, jelentése: jó hír, örömhír. Az *Újszövetség* első négy könyvének (Máté, Márk, Lukács, János) mindegyikét jelöli. Az evangéliumok Jézus születését, tanításait, cselekedeteit, keresztre feszítését, feltámadását mondják el.

NYELVÚJÍTÁS: a magyar irodalomban annak a mozgalomnak neve, mely Kazinczy és iskolája által került uralomra és melynek nyíltan kimondott célja volt a magyar nyelvet új szók és szólások által szépíteni. E mozgalom már a XVIII. században mutatkozik (Bárczafalvi Szabó Dávidnál s részben már Faludinál), de nagyobb jelentőségre csakis Kazinczy által jutott.

Ortológusok (konzervatívok) és neológusok (újítók) vitája:

- **Kazinczy: *Tövisek és virágok*** (1811) – epigrammagyűjtemény az ortológusok ellen
- ***Mondolat*** (1813) – az ortológusok válasza, melyben gúnyolják a túlzó újításokat
- **Szemere Pál–Kölcsy Ferenc: *Felelet a Mondolatra*** (1815) - stílusparódia a parlagias, terjengős előadásmód ellen
- **Kazinczy: *Ortológusok és neológusok nálunk és más nemzeteknél*** (1815) - „Jól és szépen az ír, a'ki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind”.

Néhány új szó: burgonya (nyelvjárási szó könyvelvívé tétele), árny (szóelvonás: árnyék→árny), higany (szóösszerántás: híg+anyag) stb.

LÍRAI ÉN: a lírai én az, akit a versben a beszélővel azonosítunk, akkor is, ha nem egyes szám első személyben szól hozzánk.

KORSTÍLUS: az egy-egy kor művészetének egészére vagy zömére általánosan jellemző stílusjelenségek összefoglaló megjelölése. Egységes korstílus létezett pl. az antikvitás idején, a reneszánsz, a barokk, a klasszicizmus korában.

A korstílus a művészettörténet egyik legfontosabb, hagyományos történeti alapfogalma, azon az alapelven nyugszik, hogy a stílusban a korokra jellemző legáltalánosabb emberi tartalmak jelennek meg.

RAPSZÓDIA: lírai műfaj. Magas szárnyalású, csapongó menetű, szenvedélyes érzelmi tartalmú költemény. A görög rapszódok által előadott ének, hősdal, különösen valamely eposznak az a része vagy töredéke (éneke), melyet az énekmondó egy alkalommal elmond hallgatóságának. Műfajfogalommá a XVIII. században vált a zenei szaknyelv kifejezésének átvételével. Pl.: Vörösmarty: *A vén cigány*

BIBLIOGRÁFIA: dokumentumok jegyzéke, amely a katalógussal ellentétben nem csak az adott könyvtár állományát tartalmazhatja. Általában a benne foglalt dokumentumokat szerzői betűrendes listában találhatjuk meg.

A **bibliográfia** egy adott területre vonatkozóan tájékoztat a megjelent forrásokról és a rendelkezésre álló irodalomról. A nyomtatásban megjelent kiadványokat tartja nyilván

SPONDEUS: az időmértékes verselésben két hosszú szótagból álló versláb; jele: – – (hosszú, hosszú)

EPIKA: a három közül az egyik műnem (líra, dráma), legjellemzőbb sajátossága, hogy ebben a külvilág áll az ábrázolás középpontjában, s nem a lélek belső világa. Alapvetően monológikus formájú, egy "elbeszélő" mondja el a történetet. Az elbeszélő művekben is lehetnek dialógusok, ezek azonban "idézetek"-nek tekintendők. Az alkotó csak közvetítő a valóság és az ábrázolt világ között, saját értékelését, állásfoglalását a történet megformálásába építi bele. Legfontosabb műfajai: novella, regény.

ELBESZÉLŐ: az epikus mű egyik alaptényezője; valóságos vagy fiktív személy, aki a történetet a hallgatóhoz vagy olvasóhoz közvetíti; nem feltétlenül azonos tehát az íróval, hanem lehet a mű egyik szereplője is.

ROKOKÓ: a barokk fejleményeként a XVIII. sz. közepén virágzó stílus, amelyet cikornyás, finomkodó díszítmények, kecses formák és gyengédség jellemez. Kiemelkedő alkotónk: Csokonai Vitéz Mihály (*Tartózkodó kérelem*).

PÉLDA, PÉLDÁZAT, PÉLDABESZÉD, PARABOLA: a legendákkal rokon műfaj a középkorban annyira kedvelt példa: erkölcsi tanulsággal vagy allegorikus értelemmel ellátott rövid, olykor anekdotikus történet. A középkori lelkipásztorok szívesen szőttek a prédikációikba példákat. Az első három evangélium is nagy számban tartalmazza Jézus beszédeit, aki tanításának lényegét, erkölcsi tanulságát egy-egy érdekes történet, példabeszéd érzékletes képeivel világítja meg. (Anekdota: rövid, tréfás történet, adoma. Allegorikus: jelképes, képletes)

ALLEGORIKUS ÁBRÁZOLÁS: az allegória görög eredetű szó, képletes beszédet, hasonlításra alapuló gondolkodásmódot jelent. Egyfajta jelképes ábrázolás; eszme vagy elvont fogalom megszemélyesítése vagy képben való ábrázolása. Legtöbbször az olyan művészi kifejezőmódot értjük alatta, amikor az elénk állított ábrázolás, jelenet vagy cselekvő és beszélő személyek mögött valami más jelentést is kell gondolnunk. Ez a másik jelentés az allegorikus vagy átvitt értelem. Gyakran időszerű kapcsolata van világnézeti, társadalmi vagy politikai folyamatokkal. Az allegóriát különösen azokban a korokban kedvelték az alkotóművészek, mikor a politikai hatalom üldözései miatt nem mondhatták el nyíltan a gondolataikat. A költemény allegorikus képekben fejt ki mondanóját. Az allegória az egész művön vagy nagyobb szerkezeti egységén keresztül viszi végig a megszemélyesítést. Petőfi Sándor és Arany János gyakran használta.

PRÓFÉCIA: jövendölés, jövendőmondás. Jóslat a jövőre vonatkozó olyan megállapítás, amely egy személy vagy csoport sorsára, egy fontosnak ítélt eseményre, egy megvalósítandó cél elérésének következményére vonatkozik. Próféták az eszme lelkes hirdetői.

HUMANIZMUS: a humanizmus (emberközpontúság) az érett európai középkor egyik nagyhatású filozófiai irányzata, egyben a reneszánsz korstílus eszmei háttere volt. Lényege körülbelül úgy foglalható össze, hogy mindennek mértéke az ember, ami nagy fordulat volt a korábbi istenközpontúsághoz képest. A humanizmus nem járt együtt ateizmussal, de jóval nagyobb hangsúlyt helyezett az evilági létre, mint korábban. Gyökerei az erős polgári hagyományokkal rendelkező Itáliába nyúlnak vissza. A XIX. században lett ismerté. A reneszánsz polgárság világi ideológiáját jelenti. A kor nagy költője Dante, korai humanista. Magyar képviselője: Janus Pannonius.

ESZTÉTIKAI MINŐSÉGEK: a mű összehatását meghatározó legfontosabb értékszerkezeteket nevezzük így.

Humor: a XVIII. században a derűtség és szeszély kifejezésére használták. A komikus ábrázolás egyik módja. Nem olyan könnyörtelenül elutasító, a megbocsátás elemeit is tartalmazza, hiszen nem a kívülálló fölényével ítélkezik, hanem lényegében helyesnek elismert jelenségek hibás vonásait teszi nevetségessé.

Gúny: személy vagy dolog nevetségessé tétele és leértékelése azáltal, hogy a valóságtól eltérően rossz tulajdonságaira irányítja a figyelmet.

Tragikum: olyan értékszerkezet, amelyben hirtelen nagy, visszafordíthatatlan értékvesztés, értékpusztulás következik be. A cselekmény szintjén ez a kiemelkedő hősök halálában vagy lelki összeomlásában nyilvánul meg, (pl. William Shakespeare *III. Richárdja*). A tragikum ábrázolása legtisztábban a tragédia műfajában van jelen.

Irónia: többnyire dicsérő, elismerő szavakba burkolt, keserű, de szellemes, finom gúny. A meggyőzés eszköze. Domináns eleme a kettősség, az ellentét. Valamely dolgot, tárgyat, személyt, tulajdonságot, eseményt stb. nem a valóságnak megfelelően nevez meg, hanem olyasmit állít, aminek a szituáció ellentmond, s így azt tagadássá minősíti át. (Shakespeare: *Hamlet*). Az iróniát az különbözteti meg a gúnytól, hogy nem kívülről ítél, hanem az értékvesztésben érintett maga az ironizáló személy is.

Komikum: nevetséges hatásra épülő, elsősorban a komédiában jelentkező esztétikai minőség. Olyan értékszerkezet, amelyben értékhiány lepleződik le, vagy értékvesztés válik nyilvánvalóvá. A komédia válfajai, közé tartozik a szatíra, humoreszk és a groteszk, ezen kívül megkülönböztetünk

helyzet- és jellemkomikumot. Az előbbiben a szituáció, az utóbbiban – általában valamilyen szenvedéllyel vagy rögeszmévé fajuló tulajdonsága miatt – maga a jellem a komikum forrása.

LEGENDA: latin szóból származik, jelentése olvas, olvasandó. Vallási tárgyú kisepikai műfaj. Általában vallási szempontból fontos dolgokról (személy, szent hely, ereklye, ünnep) szól. A középkorban a szentek szentté avatására készült. Nevelő célzatú olvasmány, amely a szentek csodatételeit, tulajdonságait, életét mutatja be. Erkölcsi tanítások, példák, bibliai elemek, vándormotívumok, egy embertípus, egy eszmény felállítása jellemzi. Általában 4 részből áll: 1) a személy nevének eredete; 2) élettörténete; 3) szenvedéstörténete; 4) csodái. Pl. Szent Margit legendája (IV. Béla lánya), Szent László legendája.

HEXAMETER: az időmértékes verselés egyik sorfajtája, amely 6 verslábból áll. Spondeusok és daktilusok alkotják. Az ötödik versláb mindig daktilus, a hatodik mindig spondeus.
Daktilus: 1 hosszú 2 rövid szótagból álló, ereszkedő versláb: (— U U)
Spondeus: 2 hosszú szótagból álló, semleges versláb: (— —)

KOMIKUS EPOSZ (VÍGEPOSZ): az eposz minden elemét formáját tartalmazza, de tárgya kisszerű átlagos hétköznapi történet. Az ellentét miatt gyakran paródia is egyben, és nem nélkülözi az ironikus, szatirikus hangvételt sem. Pl.: Petőfi: *A helység kalapácsa* (1844), Csokonai: *Dorottya*. (Eposz: görög eredetű szó, jelentése: elbeszélés. Az eposz az epika műnem legkorábban kialakult, nagy múltú műfaja. A leggyakrabban verses formájú. Hősköltemény, olyan verses epikai mű, amely egy egész nép sorsára kiható, nagy jelentőségű eseményt, harcot mesél el. Főhőse emberfeletti hős, gyakran félisten vagy isten. Pl.: Homérosz: *Odüsszeia*)

TESTAMENTUM: az egyházi irodalomban a *Biblia* keresztény kánonjának elnevezése, mely az Istennel kötött szövetségre utal. Irodalmi műfajként valóságos vagy kitalált, gyakran verses végrendelet; egy költő, író szellemi végakarátát tartalmazza, felsorolja életének legfőbb eseményeit, értékeli sorsának alakulását. Hangvétele legtöbbször megrendült, de lehet szatirikus, ironikus is. Pl.: Villon: *Nagy Testamentum*

ARS POETICA: jelentése: költői mesterség/hitvallás. A gondolati líra egy költeménytípusa; magáról a költészetről, a költészet lényegének gondolati megragadásáról, a költészet értelméről szól. Híres ars poetica: Petőfi Sándor: *A XIX. század költői*

SZENTIMENTALIZMUS: jelentése: érzelem. A XVIII. században alakult ki, a felvilágosodás révén. A szentimentalizmus a líra műnemére volt jellemző, hiszen az érzelmeket, ahogy az irányzat elnevezése mutatja (sensus), ez tudta a legjobban kifejezni. A szentimentalizmus, a klasszicizmustól távolodó irányzat lett. Az érzelmek szabadságát hirdeti, tiltakozik az embereket elválasztó érdekházasság erkölcstelensége ellen, hangot ad a személyes vonzalmon alapuló szerelem jogosságának. A szentimentalizmus irodalmának tipikus szereplői azok a szenvedélyes emberek, akik különböző okok, gyakran társadalmi-vagyoni különbségek miatt nem lehetnek egymáséi, nem élhetnek boldog házasságban. Jelentős alkotók: Csokonai Vitéz Mihály: *A Reményhez*, Kármán József: *Fanni hagyományai* (szentimentalista napló- és levélregény)

DIALÓGUS: a szó jelentése párbeszéd. Az antik irodalomban a gondolkifejtés klasszikus formája, amely Platón nevéhez fűződik. Az epikus közlés alapformái az elbeszélés, a leírás és a dialógus. A dialógus a szereplők szóbeli megnyilatkozásának a közvetítése. A drámai műnem alapvető jellemzője a dialogikus forma.

EPOSI KELLÉK: az eposz verses nagyepikai műfaj. A műfaj kötelező elemei az ún. **eposzi kellékek**, melyek a hősi énekek szóbeli hagyományára vezethetők vissza.

- Az invokáció/segélykérés a múzsa, (gyakran Kalliópé, az eposzírás múzsájának) megszólítása.
- A prozódia/témamegjelölés az eposz tárgyának rövid megjelölése.
- Az enumeráció/seregszemle részletesen felsorolja a küzdelemben szemben álló feleket.
- Az in medias res/a dolgok közepébe vágó kezdés (pl. az *Odüsszeia* nem a trójai háború végétől indul, hanem 10 évvel ezután kezdődik)
- Az epitheton ornans/állandó vagy díszítő jelző: a szereplők egy-egy jellegzetes külső-belső tulajdonságát emeli ki (pl. *leleményes Odüsszeusz*)
- Deus ex machina/a csodás elemek: az isteni közbeavatkozások
- Retardáció/késleltetés

KÖZÉPKOR: a Nyugatrómai Birodalom bukásától, 476-tól számítja a történelemtudomány a középkor kezdetét, s a végét Amerika felfedezésére, 1492-re, mások az angol polgári forradalom kirobbanására 1640-re teszik. Művelődéstörténeti szempontból a középkor szűkebb időszakaszt jelent: az V. századtól bontakozik ki, s a XIV. század első felében kialakuló új korszak, a reneszánsz zárja le.

A középkori írásbeli kultúra nyelve a művelt Európában egységesen a latin. A középkori dalok mintegy felének a szövege még a hagyományos latin, s világi irodalom csak fokozatosan jelent meg a beszélt nyelvben.

Jellemző középkori műfajok: himnuszok, legendák, trubadúrlíra, vágánsköltészet

Fontos alkotások: Dante: *Isteni színjáték* (a középkor enciklopédiájának nevezik), *Ómagyar Mária-siralom* (egyike legkorábbi nyelvemlékeinknek), *Halotti Beszéd*, *Artúr legenda*

APOKALIPSZIS: látomás műfaj=kinyilatkoztatás; irodalmi műfaj. Kr.e. két évszázadban virágzott a műfaj. Ezékiel és Zakariás próféciái készítették elő. Az apokalipszis szerzője a kinyilatkoztatást látomás formájában kapja, majd leírja. Ezek a látomások inkább jelképek: a számok, a tárgyak, a test részei is jelképpé válnak.

BALLADA: epikus műfaj, de a három műnem határán helyezkedik el („*Tragédia dalban elbeszélve*”). Cselekménye sűrített, a történet elbeszélésmódja szaggatott, jellemző a drámai párbeszéd és a lírai monológ, rendszerint tragikus kimenetelű. Létezik vidám is, ezek a vígballada. Szerző szerint megkülönböztetjük a népballadát (*Kőműves Kelemenné*) és a műballadát (Arany: *A walesi bárdok*). Legjelentősebb magyar balladaköltőnk Arany János.

(A középkorban a ballada műformát jelentett, nem pedig műfajt. A balladaforma Villon nevéhez kötődik.)

RENEZÁNSZ: művelődéstörténeti korszak, stílusirányzat; az antik kultúra újjászületése a nyugat európai művészettörténet azon szakasza, ami 1300–1600-ig tart. Szembefordul a középkor szellemével, így a túlvilági üdvözülés helyett/mellett az evilági lét felé fordul. A reneszánsz szervesen összefonódik a humanizmussal (emberközpontúság). Itáliából indul ki. Feltámasztja az antik görög és római kultúrát, az antik műveltség emberközpontúságát.

Jelentős alkotók: Petrarca, Boccaccio, Janus Pannonius, Balassi Bálint.

SZÉPHISTÓRIA: a XVI. századi magyar verses epika jellegzetes műfaja; a históriás ének azon változata, amelyik regényes világi, szerelmi témákat dolgoz fel; legtöbbször a szerelmesek vágyódását, megpróbáltatásait és egymásra találását mutatja be. Szórakoztató jelleg, a lelki élet árnyaltabb bemutatására való törekvés jellemzi, gyakran végződik erkölcsi intelmekkel. Pl.: Gergei Albert: *História egy Árgirus nevű királyfiról és egy tündér szűzleányról*, (1570 körül)

UTAZÓREGÉNY: az utazási irodalom egyik fő műfaja, a regény műfajának egyik altípusa. Beszámoló valamely utazás élményeiről. Az útleírás tapasztalatok objektív, tudományos igényeknek is megfelelő bemutatására törekszik. Az útirajz inkább a szerző élményeit, erkölcsi, művészetelméleti, politikai, lélektani fejtegetéseit, szubjektív reflexióit állítja előtérbe.
Voltaire: *Candide vagy az optimizmus* (1759)

FEJLŐDÉSREGÉNY: egy regénytípus, amelynek a cselekvése szegényes, egy adott személy bemutatására törekszik. A központi figura számos élményét, tapasztalatát mutatja be, és részletesen ábrázolja, hogy ezeket hogyan dolgozza fel, hogyan építi be személyiségébe. Tipikus fejlődésregény pl.: egy gyerek felnőtté válásának bemutatása. Pl.: Goethe: *Az ifjú Werther szenvedései*: itt negatív fejlődésregényről van szó (öngyilkossággal zárul).

FIKTÍV LEVÉL: nem elküldésre szánt, esetleg kitalált személyhez címzett vagy ilyennek nevében írt, levélformát alkalmazó irodalmi műfaj. Pl. Mikes Kelemen: *Törökországi levelek*.
(Levél: a levélműfaj igen kedvelt volt a XVIII. századi irodalomban, és a leveleknek évtizedeken át való írogatása lehetett Mikes Kelemen legfőbb időtöltése és vigasztalója a bujdosásban. Ennek a műfajnak nincsenek merev szabályai, a tartalmat tekintve rendkívül rugalmas: korlátozás nélkül szólhat mindenről.)

DAKTILUS: a daktilus az időmértékes verselésben használt egyik legősibb, először görög, majd latin nyelven létrehozott ereszkedő versláb, amely egy hosszú és két rövid szótagból áll (– U U). Leggyakrabban a hexameteres sorban fordul elő.

MÍTOSZ: a mítosz (a görög müthosz=monda, mese, történet szóból ered). Az írással nem rendelkező kultúrákban, élőbeszéd formájában terjesztett történeteket jelentette, amelyek a kultúra, a közösség számára valamilyen közös jelentést hordoztak, s az ősök tudását őrizték. Az egyik legősibb epikai műfaj. Hősei istenek, félistenek, természetfeletti képességekkel rendelkező alakok. Az emberek mítoszokat „gyártottak” olyan események megválaszolására, amit az akkori tudásuk alapján nem tudtak megmagyarázni (pl. villámlás – Zeusz haragja; hogyan keletkezett a világ – teremtésmítoszok, pl. *Kalevala*).

Mitológia: egy-egy nép mítoszgyűjteménye; ill. a mítoszokkal foglalkozó tudományág.

FIKCIÓ: kitaláció, nem a valóság. Az irodalomban kulcsfontosságú fogalom.

REFORMÁCIÓ: a reformáció a XVI. században, Nyugat-Európában a katolikus egyház hibáinak bírálatával és hibáira való válaszként indult mozgalom. Ismert vezetők: Luther Márton (evangélisták), Kálvin János (kálvinisták/protestánsok). Szorgalmazták az anyanyelvű igehirdetést, a bibliafordítást. A katolikus egyház erre adott válasza az ellenreformáció.

ZSOLTÁR: a zsoltár egyfajta verses imádság, himnusz. Eredetileg az *Ószövetség*ben található 150 vallásos ének gyűjteménye a *Zsoltárok könyve*. A zsoltár liturgikus, azaz szertartások alkalmával, istentiszteletkor használt ének, verses szöveg. Változatos tartalom és műfaj jellemzi: himnusz, könyörgés, panasz, ima, hálaadás stb.

KÖRMONDAT: művészi szerkesztett többszörösen összetett mondat. A klasszikus körmondatban az előkészítő rész a legtöbbször párhuzamokból áll, és a záró rész a gondolat teljes (logikai-érzelmi) kifejlődését tartalmazza. Különösen a barokk korra jellemző. (Pl. Pázmány Péter prédikációiban)

INTERTEXTUALITÁS: (szövegköziség, szövegek közöttiség) a különböző szövegek között kimutatható funkcionális vagy referenciális hasonlóság, esetleg azonosság. Szövegalkotó,

szövegátalakító eljárásként valamely szövegbe szó szerint vagy célzásszerűen beépített másik szöveg. Pl: Zrínyi Miklós: *Szigeti veszedelem* – egyértelmű sorátvételek Vergilius *Aeneis*éből.

DISZTICHON: az időmértékes verselés egyik verselési egysége; egy hexameter és egy pentameter sor kapcsolata. (A pentameteres sor kicsit beljebb kezdődik.)

PÁTOSZ: retorikai, stilisztikai kifejezőmód, amely szélsőséges jelentésű szavakkal, ellentétekkel, halmozással, fokozással érzékelteti a szerző (vagy a szereplő) elkötelezettségét tárgya iránt. Pl. a szülőföld iránti rajongás Petőfi Sándor: *Úti levelek* című írásaiban.

EPOSZ: görög eredetű szó, jelentése: elbeszélés. Az eposz az epika legkorábban kialakult, nagy múltú műfaja. A leggyakrabban verses formájú. Hósköltemény, olyan verses nagyepikai mű, amely egy egész nép sorsára kiható, nagy jelentőségű eseményt, harcot mesél el. Főhőse emberfeletti hős, gyakran félisten vagy isten. Kezdetben szájhagyomány útján terjedtek. Eposzi kellékeket tartalmaz. Pl. Homérosz: *Odüsszeia*, *Iliász*, Vergilius: *Aeneis*, Zrínyi: *Szigeti veszedelem*.

LÍRA: a három műnem egyike (az epika és a dráma mellett). Líra=húros hangszer (kezdetben ezzel kísérték a lírai műveket. a líra legjellemzőbb sajátossága, hogy – szemben az epikával és a drámával – alkotásainak témáit kizárólag vagy igen nagy túlsúllyal az 'én', azaz az ember belső lelki világának jelenségeiből, érzelmeinek-hangulatainak, életérzéseinek és gondolatainak köréből meríti. Tárgyát tekintve ennek megfelelően kétféle lehet: érzelmi-hangulati líra és gondolati líra. Terjedelme jellemzően rövid, elbeszélésmódja monologikus. Formája verses. A lírai művekben a lírai én/a versbeszélő szólal meg. Jellemző műfajok: elégia, epigramma, himnusz, óda, dal, rapszódia stb.

ROMÁNC: a balladával rokon, elégikus hangvételű, nem tragikus végű epikolírai (epikus és lírai egyben) alkotás, mely a nép- és műköltészetben egyaránt jelen van. A XV. században megjelenő spanyol románc a történelem dicső epizódjait örökítette meg, a XVI. századtól kötött, rímes formában. A XX. században lirizálódott a műfaj. Arany János jelentős képviselője.

SORÁTHAJLÁS (ENJAMBEMENT): az a poétikai jelenség, amikor az egyik verssorban kezdődő mondat tovább folytatódik a következő sorban, esetleg sorokban. Ezáltal a költemény nyelvi és metrikai tagolása eltér.

HIMNUSZ: lírai műfaj. Istent vagy más eszmét dicsőítő, magasztos, imaszerű költemény. Valamilyen hiányérzet állapotában keletkezik, kérés fogalmazódik meg benne (középkori himnuszok szerkezete: KÉRÉS – INDOKLÁS – KÉRÉS). Pl.: Kölcsey Ferenc: *Hymnus*.

DRÁMATÍPUSOK:

Konfliktusos dráma: két ellentétes akaratú személy vagy csoport ütközéseiből alakul ki a cselekmény. A történet végén az egyik fél eléri célját. (Ez akár a hős halálát is jelentheti.) Ilyen például Shakespeare Rómeó és Júliája.

Középpontos dráma: ebben a drámatípusban a középpont lehet egy személy, vagy egy bizonyos esemény. A cselekményt az adja, hogy a történet szereplői hogy viszonyulnak ehhez a középponthez. Többek között Katona József *Bánk bánja* is ebbe a kategóriába tartozik (Endre királyhoz való viszony).

FELVILÁGOSODÁS: a XVII–XVIII. század eszmeáramlata, a XVII. századi Angliában alakult ki. A mozgalom képviselői a gyors, radikális átalakulás helyett reformokra törekedtek. Lényege a hagyományos intézmények, szokások és erkölcsök kritikai megkérdőjelezése.

Itt alakult ki a racionalizmus is, mely a vallással, a teológiával, és az irracionálizmussal szemben álló filozófiai irányzat – az ember erejét és korlátlan megismerőképességét hirdeti. Az első racionalista filozófusként Descartes-ot tartják számon („*Cogito ergo sum*”/„*Gondolkodom, tehát vagyok*”). A felvilágosodás legfőbb képviselői közé tartozik Montesquieu és Rousseau.

A felvilágosodásnak két stílusirányzata van: a klasszicizmus (pl.: Berzsenyi Dániel), és a szentimentalizmus (pl.: Kármán József: *Fanni hagyományai*).

EMBERISÉGKÖLTEMÉNY: az ember és a világ alapvető kérdéseivel foglalkozó mű; drámai költemény, vagy lírai dráma. Nem a külsődleges drámai cselekmény a fontos, hanem a szereplők gondolatai, önmagukkal és a környezetükkel folytatott vitája. Minden külsődleges esemény a szereplőkben lejátszódó belső folyamatoknak van alárendelve. Pl.: Madách: *Az ember tragédiája*, Goethe: *Faust*.

GONDOLATRITMUS: a mondat tagjainak párhuzamosságát, a gondolatok szabályozott ismétlődését jelenti.

Pl.: „Számomra asztalt terítettél,
(...)
Fejemet megkentéd olajjal,
S a poharam színültig töltötted.”

A 23. zsoltár: A jó pásztor (Dr. Gál Ferenc fordítása)

PENTAMETER: az időmértékes verselés egyik sorfajtája, 6 verslábból áll; a 3. és a 6. versláb mindig csonka, dactilusok (egy hosszú és két rövid szótag) és spondeusok (két hosszú szótag) alkotják. A hexameterrel együtt disztichont alkot.

Pl.: „Bátr | an l | épj, h | ogy | ut | óbb f | ény k | osz | or | úzz | a f | ej | ed.”
— — | — ∪ ∪ | — | — ∪ ∪ | — ∪ ∪ | ∪
spondeus dactilus csonka dact. dact. cs.

Kölcsey Ferenc: *Versenyemlékek*

IRÓNIA: a görög *eirón* szóból származik. Stilisztikai, retorikai fogalom, a gondolatalakzatok egyik fajtája. A gúny szelídebb formája, a nevetségessé tevés eszköze. Lényege, hogy az író ellenkezőjét mondja annak, amit érez, mást mond, mint amit értetni akar, ezért a mondottak ellentétére kell gondolnunk.

TÖRTÉNELMI REGÉNY: olyan regény, mely valamely történelmi eseményhez fűződik. Walter Scott teremtette meg a műfajt (XIX. század).

Típusai: I. Hiteles történelmi háttér, kitalált hősökkel (Mikszáth: *A fekete város*)

II. A múlt csak keret, díszlet (Victor Hugo: *A nyomorultak*)

ROMANTIKA: a *regény* jelentésű *román* szóból ered. Az irodalomtörténet egyik leghatásosabb mozgalma, stílusirányzata, mely a XIX. században jelentkezett. Forrása az a társadalmi méretekben kibontakozó illúzióvesztés és kiábrándulás volt, mely a francia forradalom után fogta el főleg Nyugat-Európa népeit. A romantika közvetlen elődei: a Sturm und Drang és a szentimentalizmus. A klasszicizmusból nőtt ki, de hamarosan esztétikai nézeteiben szembefordult vele.

Jellemzője a tudatos szembefordulás a klasszicista mértéktartással. Meghirdeti a művész teljes szabadságát, az egyéniség kultuszát. Képzlet és érzelem az alkotói munka legfőbb ihletforrása. A mindent elsőprő szenvedély kerül előtérbe. Az alapvető követelmény az eredetiség: az alkotó zseni (új téma, új műfaj stb.). Felbontja a hagyományos klasszicista formákat és vegyíti a hangnemeket;

mindent lírizál: pátosz és irónia jellemzi; a verses regény, drámai költemény, a kevert műfajúság kedvelője. Jellemzi a múltba fordulás, felfedezi a népi irodalmat. Kedveli az egzotikumot (különleges távoli, idilli világ) és az orientalizmust (török, arab, újjörög, keleti őshaza felé fordulás a sivár jelenből). Sokarcú, ellentmondásokkal teli irányzat. Általában felfokozott pátosz, ünnepélyesség, költői ékesszólás, zeneiség és festőiség jellemzi. Fő alkotók: német romantika: Heine; angol romantika: Keats; francia romantika: Victor Hugo; orosz romantika Puskin; magyar romantika: Petőfi, Jókai.

KLASSZICIZMUS: a XVIII. század második felétől a XIX. század közepéig uralkodó stílusirányzat (a felvilágosodás stílusirányzata), amely az antik görög és római művészetet tekintette mintának, és céljának e műalkotások utánzását tartotta. Célul tűzték ki, hogy a művészeknek gyönyörködtetni és tanítani is kell. A klasszicizmus legfőbb műfajai: az eposz, a tragédia, az óda és az epigramma. Kedvelte a didaktikus (tanító) irodalom műfajait is. (pl.: tanmese, tanköltemény, nevelődési regény). Szigorú szabályokat állítottak fel a művészetekben. Ilyen például a „hármasszabály” szabálya („*Történekm egy eset, egy helyen, egy napon*”) a drámában. (pl. Molière: *Tartuffe*). A klasszicizmus kiemelkedő alakjai: Berzsenyi Dániel, Csokonai Vitéz Mihály.

HÁRMAS EGYSÉG: a hely, az idő és a cselekmény hármasszabálya. A hagyományos drámák belső formájának alapkategóriája. Hármasszabályt Nicolas Boileau fogalmazta meg (Arisztotelész *Poétikáját* félreértelmezve): egy szálon futó, egy helyen, egy nap alatt játszódó cselekményt követelt a klasszicista drámában. Pl.: Molière: *Tartuffe*

COMMEDIA DELL'ARTE: (hivatásosok színjátéka) legfőbb műfaji sajátossága a rögtönzés volt. A színészek szöveg helyett a cselekmény vázlatát kapták, mely csupán a játék lényeges fordulópontjait rögzítette. Részleteket, párbeszédet a színészeknek kellett rögtönözniük. Erre az adott lehetőséget, hogy a commedia dell'arte állandó típusokkal, hagyományos jellemekkel dolgozott, és egy-egy színész ugyanazt a típust személyesítette meg. Egyik alapja a francia klasszicista drámának. Tipikus figurái (többek közt): az urak, a szerelmes pár (fiú, lány), a szolgák.

VERSHELYZET: a vers írására motiváló helyzet, a mű megszületésének körülményei: tér- és időmozzanatok (versíró helyzet), a lírai én megjelölése és viszonya a tárgyához (a keletkezést elindító emberi szituáció).

BALASSI-STRÓFA: három sorból álló versszak, melynek minden sora a belső rímek által három egységre tagolódik. Pl. Balassi Bálint: *Egy katonaének*.

RETORIZÁLTÓSÁG: minden költői műfaj elemzéséhez elengedhetetlenül szükséges. Ha a felsorolás szintjei szabályosan támaszkodnak egymásra, akkor minden szövegműfaj és típus második elemi jegye a retorizáltság.

TRUBADÚRKÖLTÉS: szerelmi líra. A dalokat XI–XIII. századi nyugat-európai nemes dalköltők írták szívük hölgyének, és hangszerkísérettel adták elő. A lovagkor jellegzetes költészete, Franciaországban született. Németországi megfelelője a Minnesänger. Az eszményített nő csak férjes asszony lehetett. Nagy alkotó: Walter von der Vogelweide (*A hársfaágak csendes árnyán*).

IDŐMÉRTÉKES VERSELÉS: hosszú és rövid szótagok szabályszerű váltakozásán alapuló versforma. **Rövid a szótag**, ha a rövid a magánhangzó, és a magánhangzót max. 1 mássalhangzó követi (Jele: ◡). **Hosszú a szótag**, ha a magánhangzója hosszú, és/vagy a rövid magánhangzót egyenél több mássalhangzó követi (Jele: —).

CIKLUS: művek együttese, amelyeket témájuk, érzelmi vagy formaviláguk összefűz. Pl. Balassi Bálint költészetében (Júliához kapcsolódó versek).

ÜTEMHANGSÚLYOS VERSELÉS: a hangsúlyos és a hangsúlytalan szótagok szabályos váltakozása. Verstani alapegysége az ütem: egy hangsúlyos és néhány hangsúlytalan szótag kapcsolata. A dal műfaj rendszerint ütemhangsúlyos verselésű. Az ütemhangsúlyos verselés formáit a sor szótagszáma és a benne lévő ütemek száma alapján nevezzük el. (Pl. felező tizenkettes: "*Elvette a nagy víz, | járni nem lehetett*")

GROTESZK: a komikum egyik fajtája. Esztétikai minőség. Világszemléletet fejez ki. A félelmetes, torz vagy fenséges vonások ötvöződnék bájos, kedves vagy kicsinyességében komikus elemekkel, a rémület és nevetés együttes hatását váltva ki. Vagyis a legszélsőségesebben ellentétes elemek egybefonódása lesz nevetséges.

ELÉGIA: időmértékes versformában írt ókori görög eredetű lírai műfaj. A görög költészetben formája mindig disztichon. Később átalakult a műfaj, és már nem disztichonban íródik. Az elégia alatt a melankolikus hangulatú, emlékező jellegű, hol fáradt beletörődést, hol bizakodó megnyugvást sugárzó lírai költeményeket értik. Példa: Petőfi Sándor: *Szeptember végén*.

SZONETT: a reneszánsz korában népszerűvé vált versforma, kötött formájú vers. A szonett a reneszánsz korában az olasz Petrarca nevéhez kapcsolódik. 14 sorból álló, 4 szakaszos vers: az első két versszak 4-4, a harmadik és a negyedik 3-3 soros. Az első két versszak és a második két strófa is egy-egy rímrendszert alkot. Rímképlete: abba-abba-cdc-dcd. Később ettől eltérő változatok is kialakultak. A rímrendszerhez hasonlóan a szonett formailag is kettős: a két rész általában ellentéteket tartalmaz. (Másik: shakespeare-i szonett – eltérő rímképlet).